

GRAFBEZOEK ALS PELGRIMAGE

Piet Schelling

En zij gingen omhoog...

Past het Bijbelse verhaal van Jakobs begrafenis in een themanummer over pelgrimage? Het Latijnse peregrinari, dat aangeeft dat het subject naar het buitenland reist en daar als vreemdeling vertoeft, vormt de achtergrond van ons werkwoord pelgrimeren. Zien we die gedachte terug in dit begrafenisverhaal?

Dr. P. Schelling is predikant in Monster en lid van de redactieraad van Interpretatie. Recent verscheen van hem Daar word je beter van! over gezondheid in relatie tot geloof.

Een belangrijk doel van hedendaagse pelgrimstochten is tot jezelf te komen, een ontmoeting te hebben met iets dat of iemand die jou 'thuis brengt', waardoor er ruimte komt voor een nieuw begin. Hoofdwerkwoorden voor pelgrims zijn opstaan, gaan, stil zijn, luisteren, overwegen, ontdekken.¹ Zijn dat ook woorden die we kunnen verbinden met de tocht naar Jakobs graf?

We zullen zien waar het verhaal ons brengt.

Laatste wens

Aan de begrafenis van Jakob gaat de beschrijving van zijn naderend levenseinde vooraf. In Genesis 49:1-28 roept Jakob zijn zonen bij zich om hen een voor een woorden ter bemoediging of ter waarschuwing mee te geven en hen te zegenen. 'Verzamel jullie...', zegt Jakob in vers 1. Dat woord verzamelen² springt in het oog in de vertelling over het sterven en de begrafenis van Jakob. Hier zijn het de zonen die zich verzamelen, straks als het moment van sterven aanbreekt, verzamelt Jakob zijn voeten. In vers 29 zegt de stervende vader dat hij tot zijn verwanten³ verzameld wenst te worden. Verzameld worden tot de verwanten – we zien die uitdrukking ook bij de dood van Abraham, Isaak, Aäron en Mozes. Het is een fraaie poëtisch eufemisme voor sterven. Nadat Jakob is gestorven, wordt de uitdrukking door Jozef niet meer gebruikt. Nu hij gestorven is, komt er een ander werkwoord naar voren: begraven.

Dat vader Jakob begraven wordt, is vanzelfsprekend. Het behoort tot de Bijbelse humaniteit de doden te begraven. Zelfs vijanden en tegenstanders hebben recht op een begrafenis. Sterven zonder dat een begrafenis volgt, getuigt van grote verachting en is menonwaardig. Als Jakob zijn begrafenis ter sprake brengt, in 49:29-30, vraagt hij niet om een begrafenis in het algemeen, nee, hij wijst nadrukkelijk – een bevel!⁴ – de plaats aan waar hij begraven wenst te worden.

Dáár

In de perikoop 49:29-50:14 verschijnt het woord 'begraven' (qavar) elf keer. Het woord is door de gehele tekst gekoppeld aan de locatie van het graf. Om die specifieke plaats gaat het Jakob. De plaats waar hij begraven wil worden, bepaalt zijn verlangen en de vervulling van dat verlangen door Jozef en de zijnen.

Waar is die plaats? Dáár waar zij Abraham en Sara hebben begraven, dáár waar zij Isaak en

Rebekka hebben begraven, dáár waar Jakob Lea heeft begraven (vs. 31). Het herhaalde bijwoord 'daar' (sjammah) springt in het oog. Jozef herhaalt het als hij de wens van zijn vader overbrengt aan de Farao (50:5). Met dit woord geeft Jakob aan dat hij bij zijn voorouders begraven wil worden. Dáár en nergens anders. Jakob duidt dit bijwoord nader, en doet dat detaillistisch.

Hij geeft uitvoerig geografische informatie over de locatie: in de spelonk die zich bevindt in het veld van Makpela dat tegenover Mamre ligt in het land Kanaän. Dat stukje grond had Abraham voor een buitensporig hoge prijs gekocht van Efron, de Hetiet, toen Sara gestorven was. Later deelt de verteller mee dat de zonen hem daar hebben begraven, met herhaling van de details.

Waarom deze nauwkeurige beschrijving? Het heeft ervan weg dat Jakob absoluut zeker wil zijn dat de zonen hem op de juiste plaats begraven. De herhaalde vermelding dat Abraham het land heeft gekocht, geeft krachtig aan dat het familie-eigendom. Niemand anders dan Abraham en zijn familie hebben recht op dit stukje grond.⁵ Er mag geen enkele twijfel over bestaan: ginds in het land Kanaän bij zijn ouders en grootouders en vrouw wil vader Jakob begraven worden.

Wat is de waarde om bij de voorouders begraven te liggen?

In de eerste plaats is sterven een wijze van thuiskomen. Die thuiskomst krijgt bovenal inhoud als je lichaam of je gebeente in de directe nabijheid van het voorgeslacht verblijft. Daar, bij het voorgeslacht, komt de overledene tot bestemming. De dood die aan een sterveling verschijnt in een fase waarin het leven verzadigd is, geldt niet als een vijand maar als een gebeurtenis die bij het leven hoort. De kroon op de voltooiing is verkeren bij de voorouders.

In de tweede plaats verblijven de voorouders in Kanaän, het land dat God Abraham en zijn kinderen heeft toegezegd als land (èrèt) Israël. Het land waarin de geschiedenis van God met de wereld een nieuw begin krijgt. Het is daarom eveneens het land van Jakob, ook al is op dat moment nog maar een klein stukje van het land eigendom – de grond waar het

¹ Zie Herman Andriessen en Ciel Mooren in: *Pelgrimeren om dankbaarheid*, Kampen 1993, aan het slot van pag. 16, en het reislied op pag. 170v.

² In het Hebreeuws 'asaf.

³ De uitdrukking luidt: 'asēf 'el'ammaw, letterlijk 'tot zijn stamvaders verzameld worden'.

⁴ Hier staat het Hebreeuwse tsavah, dat in vers 12 wordt herhaald.

⁵ Indrukwekkend is Abrahams poging het stuk land als eigendom te bemachtigen. Hij gaat tot het uiterste om het te bezitten: tweemaal gaat hij door de knieën voor de landeigenaar en hij betaalt tot slot een fors bedrag voor de grond (zie Gen. 23).

⁶ Let op de Hebreeuwse woorden afdalen (jarad) en omhoog gaan (alah). Zie verderop.

graf op staat – van Abraham en zijn nakomelingen. Het lapje grond is *pars pro toto* voor het land. In de verte zien we, als een groeimodel, ‘èrèts Kanaän veranderen in ‘èrèts Israël. Zoals de zoon van Isaak zich ontwikkelde van Jakob tot Israël.

In de derde plaats had God, in Genesis 46:4, in een droom tot Jakob gezegd dat Hij zelf met hem zou afdalen naar Egypte en hem ook zeker weer omhoog zou brengen.⁶ In Gods ogen hoort Jakob in het land Kanaän. Egypte was slechts een tussenfase met het doel Jozef te zien.

In de vierde plaats mogen zijn zonen niet vergeten waar hun wortels liggen. Zij dienen zich ervan bewust te zijn dat het hún land is, gerelateerd aan het verbond dat God sloot met hun voorvaderen. Dáár horen zij thuis. De begrafenistoet naar Kanaän wordt onopzettelijk een soort ‘oefening’ voor de definitieve opgang naar huis.

Omhoog gaan

Nadat uitvoerig is gerouwd om de dood van Jakob, brengt Jozef de wens van zijn vader ter sprake bij het huis van Farao (50:4-6). ‘En nu moet ik dus omhoog gaan en mijn vader begraven en dan keer ik terug!’, zegt Jozef tegen de Farao. Hoe goed de verhouding is tussen Jozef en Farao, blijkt uit het antwoord van de laatste: ‘Ga omhoog en begraaf je vader...’, en dat zonder voorwaarde.

Na dit woord maakt Jozef zich klaar voor de reis. Een lange stoet gaat met hem mee.

Opmerkelijk is de grote schare die met Jozef omhoog gaat. Ook de volgorde van de opsomming van groepen trekt de aandacht: alle dienaren van de Farao, de oudsten van zijn huis, alle oudsten van het land Egypte, heel het huis van Jozef, zijn broers en het huis van zijn vader. De opsomming laat zien dat degenen die het dichtst bij Jozef en vader Jakob staan het laatst worden genoemd; de Egyptenaren het eerst, te beginnen bij hen die in de omgeving van Farao leven. De volgorde kan een uiting van dankbaarheid naar Egypte zijn. Immers, de rouw van de Egyptenaren om de dood van Jakob is groots; door eerbied voor Jozefs vader te tonen, eerbiedigen zij hem. Daarnaast vergezelt het Egyptische leger de reizigers. Geen en kele moeite is Egypte te veel om deze vader een waardige begrafenis te geven.

Zo gaan allen omhoog, naar het land van Jakobs voorouders, naar de spelonk waar zijn ouders begraven liggen. Zoals algemeen bekend: wie reist van Egypte naar Kanaän gaat omhoog, wie vanuit Kanaän naar Egypte gaat daalt af. Zes keer spreekt dit verhaal over *omhoog gaan*. Alleen al door de herhaling suggereert dit gebruik dat het om meer gaat dan een ruimtelijke beweging, een reis van het zuiden naar het noorden. Het is een theologische term, zeker in relatie met afdalen. Omhoog gaan is thuiskomen, omhoog gaan is uitwerking van de belofte

Vorige pagina:
Jakob zegent zijn zonen.
Abdij Bath
foto: Anton Sinke

dat Israël daar zal wonen. In de verhalen van Jakob en zijn zonen spelen de werkwoorden afdalen en omhoog gaan een cruciale rol. Afdalen van Jakob en zijn zonen is noodzaak,⁷ net zoals indertijd bij Abraham.⁸ Ze moeten daar heen uit levensbehoud. Meer dan eens proeven we in de tekst weerstand om af te dalen. Echter, het kan niet anders, het afdalen staat in de context van existentiële bedreiging in het beloofde land. Alleen het afdalen voorkomt ondergang.

Jakobs droom.
Vaticaan Museum, Rome
foto: Anton Sinke

Geen afdaling maar terugkeer

Over de tocht naar omhoog zelf lezen we niets. In het ene vers (50:11) vertrekken ze, in het volgende vers (12) komen ze aan. De tocht op zich is kennelijk niet van belang. Het doel is zo snel mogelijk naar het graf van de voorouders te gaan. Zodra ze aan de overkant van de Jordaan zijn aangekomen, voeren ze een plechtig rouw ritueel gedurende zeven dagen uit. Niets over de inhoud van de rouw. Zodra de rouwperiode voorbij is, begraven Jakobs zonen hem op de plaats die hun vader had opgedragen. De verteller is uiterst sober in zijn mededelingen. De zonen doen wat ze moeten en willen doen.

Overigens valt het contrast op tussen de intense en langdurige rouwbetuiging door de Egyptenaren bij de dood van Jakob en het ontbreken van elke rouw bij de dood van Jozef (50:24-26). Tekent zich hier al de bekoeling tussen Egypte en Israël af?

Wanneer Jakob naast zijn voorouders ligt, keert Jozef terug naar Egypte. Met zijn broers en alle anderen die met hem omhoog waren gegaan (vs. 14). De opsomming van degenen die met Jozef terugkeren is soberder en heeft een omgekeerde volgorde dan bij het vertrek uit Egypte: nu eerst de broers, daarna de Egyptenaren. Wellicht bevestigt deze volgorde dat Jozef zijn belofte van de terugkeer nakomt; hij en

zijn broers gaan als eersten terug, vanzelfsprekend volgend de Egyptenaren.

Opmerkelijk is dat Jozef niet afdalt maar terugkeert.⁹ Waarom hier geen afdalen maar terugkeren? Voor de hand ligt om er op te wijzen dat hij aan Faraó beloofd heeft terug te keren (vs. 5). Hij komt eenvoudigweg zijn belofte na. Maar zou Egypte voor Jozef niet meer zijn dan het land van de afdaling en -theologisch gezien - het land van de afgang? Heeft hij in het 'land van de dood' niet het leven gekregen en gevonden? Is Egypte ook niet zijn thuis? Is het verschil, theologisch gezien, tussen Israël en Egypte op elk moment wel zo zwart-wit? Komt in het verhaal van Jozef Egypte niet in een ander, positiever, licht te staan? Of spreekt hij van terugkeer vanwege allen (vrouwen, kinderen) die achter waren gebleven, en is daarom de toch geen afdalen maar een terugkeer naar hun dierbaren?

Pelgrimstocht

In hedendaagse pelgrimstochten is de weg naar de bestemming doorgaans belangrijker dan het aankomen. Pelgrims die over hun reis vertellen, benadrukken doorgaans de betekenis van het onderweg zijn. Onderweg ontstaan reflecties, groeien inzichten en voltrekken zich veranderingen.

Deze kenmerken ontbreken in het verhaal van de tocht naar Jakobs graf. De nadruk ligt op het vertrek en aankomen en het terugkeren. Wat er onderweg gebeurt, is niet relevant. Ik zou die tocht dan ook geen pelgrimstocht willen noemen. Doen we dat, dan brengen we elementen in die het verhaal niet kent.

Dat wil niet zeggen dat dit oude verhaal niet leerzaam is voor de moderne mens. Er zitten verschillende levensaspecten in die ons kunnen helpen onze levensweg onderweg te hervinden. Bijvoorbeeld de eerbied voor de overledene, het vrijmaken van tijd om afscheid te nemen, het scheppen van ruimte voor gevoelens bij verlies van een dierbare, het bijebrengen wat bij elkaar hoort, het verleden afsluiten om de toekomst te openen. Elementen die een richting wijzen waarlangs onze voet kan gaan als tegenslagen ons treffen.

Het belangrijkste bezinningspunt in dit begrafenisverhaal¹⁰ is mijns inziens dit: op welk moment en in welke omgeving zal ik mijn tent opbreken om omhoog te gaan met het doel mijn bestemming te vinden?

⁷ Gen. 42:3,4, 38; 43:4, 5, 15, 20; 44:23, 26; 45:9; 46:3, 4.

⁸ Gen. 12:10; 26:2.

⁹ Het werkwoord *sjoev*.

¹⁰ Buitengewoon boeiend is de aandacht die de vertellers van Genesis hebben voor begrafenissen. De begrafenissen (einde) zijn evenals geboorten (begin) een wezenlijk motief.